UN PANDANTIV BIZANTIN DE LA BERGHIN, JUD. ALBA

SORIN NEMETI

Pandantivul circular cu decor cruciform*, turnat din plumb, provine dintr-o descoperire întâmplătoare din hotarul satului Berghin, jud. Alba, dintr-un loc desemnat de localnici cu microtoponimul „Pârâul Chipului". După descrierea poziției geografice punctul menționat pare identic cu cel numit „În Peri" sau „Zăcătoare" şi care este numerotat cu cifra 9 în Repertoriul arheologic al județului Alba *(Repertoriul Alba 1995,* 54–56). În acest punct se investighează de mai mulți ani o necropolă birituală cu morminte din epoca medievală timpurie a căror datare este fie secolele VII–IX d.Hr. *(Stoia 1978,* 349; *Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980,* 151), fie secolele VI–VIII d.Hr. *(Stoia 1979,* 356), după informații mai vechi, fie secolele VI–VII sau VI–IX d.Hr., după informații mai noi *(Cronica 1994,* 9; *Repertoriul Alba 1995,* 56). De asemenea, pe teritoriul localității este semnalată ceramică din secolele XI–XIII d. Hr. *(Enciclopedia 1994,* 176).

Piesa în discuție este un pandantiv de dimensiuni mici (fig. 1) (diametrul – 2,2 cm, grosime – cca. 2 mm, lungimea păstrată a ansei – 0,5 cm), din plumb (sau plumb aliat cu alte metale ca staniu, zinc etc.), realizat prin turnare într-un tipar.

Fig. 1. Pandantiv

Are în partea superioară o mică ansă ce servea la atârnarea piesei, fiind astfel clar indicată funcționalitatea (pandantiv). Partea superioară a ansei este ruptă astfel că

* Piesa se află într-o colecție particulară din România.

nu cunoaştem precis sistemul de atârnare. Corpul pandantivului constă dintr-un disc traforat în aşa fel încât s-a obţinut în interior o cruce cu extremităţile evazate („crucea de Malta"), iar rama este ornamentată cu o cunună realizată printr-o serie de mici incizii paralele în forma unor unghiuri obtuze, mergând de la stânga spre dreapta. Crucea este decorată simetric, la toate extremităţile precum şi în centru, cu nişte ornamente de forma unor semiglobule. Partea dorsală a piesei este lisă, nedecorată în vreun fel. Caracteristicile principale ale piesei ar fi: a) funcţionalitate (pandantiv), b) forma discoidală, c) metalul (plumb sau aliaj de plumb), d) tehnica de execuţie (turnare într-un tipar monovalv), e) caracterul creştin (prezenţa crucii malteze) şi f) motivele ornamentale (semiglobulele şi „cununa"). În funcţie de aceşti parametri (consideraţi esenţiali pentru definirea unei serii de piese din care acest pandantiv ar face parte) putem proceda la izolarea analogiilor şi înserierea tipologică care ar echivala cu posibilitatea de a încadra cronologic piesa de la Berghin (având în vedere că contextul descoperirii nu aduce vreo informaţie în această privinţă).

În funcţie de aceste caracteristici, cu unele variaţiuni (de pildă, plumb sau aliajul numit „metal alb", piese decorate pe o singură faţă, respectiv pe ambele feţe, existenţa „crucii de Malta" ajurată sau incizată/excizată etc.), am putut stabili existenţa unei categorii de pandantive ce apar în spaţiul dunărean în special, fiind încadrate într-un interval cronologic mai extins secolele IX–XI d.Hr. Având în vedere caracteristicile tipologice, aceste piese s-au putut împărţi în două categorii principale, cu legături între ele în ce priveşte metalul, tehnica de confecţionare şi decorul.

CATEGORIA I. PANDANTIVE DISCOIDALE DECORATE CU O CRUCE MALTEZĂ

Pandantive de formă discoidală traforate (astfel încât partea centrală păstrată să constituie decorul în formă de „cruce de Malta") au fost descoperite în spaţiul central transilvănean în necropolele de înhumaţie de la Ciumbrud şi Orăştie - „Dealul Pemilor". La Ciumbrud în mormântul 7 s-au descoperit, ca inventar, şi două pandantive discoidale (fig. 2. *1, 2)* cu decor cruciform, care au fost considerate de editori ca fiind confecţionate din „metal alb" *(Dankanits, Ferenczi 1959,* 608, fig. 3/8), de fapt un aliaj de plumb şi cositor *(Civilizaţia 2002,* 30). Dimensiunile pieselor sunt identice cu cele ale pandantivului de la Berghin, având diametrul de 2,2 cm, iar lungimea ansei de 0,6 cm, iar caracteristicile generale ale acestora sunt, în mare măsură, similare. Astfel, sunt pandantive (a) discoidale (b) din aliaj de plumb (c) turnate în tipar monovalv (d), iar prin traforare s-a obţinut o cruce malteză centrală (partea păstrată) (e). Deosebirea faţă de piesa de la Berghin este doar lipsa decorului de pe faţa principală. Cimitirul de la Ciumbrud a fost interpretat ca reprezentând o pătrundere a unor slavi vestici în spaţiul transilvănean, moravieni aparţinând grupului Staré Město *(Dankanits, Ferenczi 1969,* 610), grup datat din ultimul sfert al secolului IX până la începutul secolului X d.Hr. *(Poulík 1955,* 350; *Hrubý 1955,* 304). Cimitirul de la Ciumbrud şi, implicit, cele două pandantive sunt datate în prima jumătate a secolului X d.Hr. *(Dankanits, Ferenczi 1969,* 611), cei înmormântaţi acolo nefiind moravi retraşi din faţa cuceritorilor maghiari, ci creştini refugiaţi în Transilvania datorită persecuţiilor episcopului german Wiching împotriva discipolilor lui Metodiu *(Rusu 1971,* 724–725).

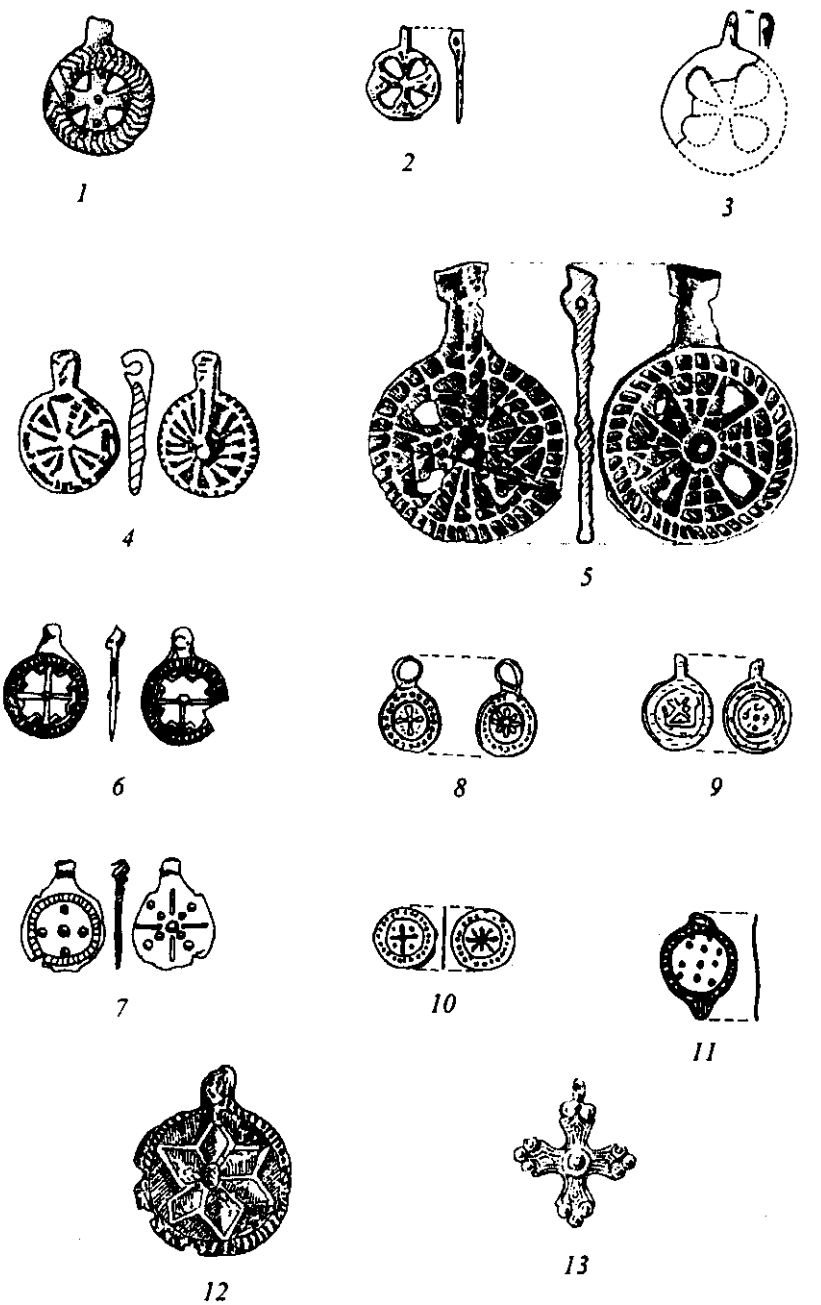

Fig. 2. *1* Berghin; *2* Ciumbrud; *3* Orăştie; *4* Păcuiul lui Soare nr. 5; *5* Dridu; *6* Obârşia nr. 1; *7* Obârşia nr. 2; *8* Păcuiul lui Soare nr. 1; *9* Păcuiul lui Soare nr. 2; *10* Păcuiul lui Soare nr. 3; *11* Păcuiul lui Soare nr. 4; *12* Isaccea ; *13* Cruce scandinavă.

Piesa fragmentară descoperită în mormântul 10 din cimitirul de la Orăştie – „Dealul Pemilor" punct X 8, este similară celor de la Ciumbrud, fiind doar de dimensiuni mai mari (diametrul cca. 2,5 cm) (fig. 2. *3)*. Se deosebeşte de pandantivul de la Berghin tot prin lipsa oricărui decor ornamental (motivele semiglobulare şi cununa). Cimitirul se datează, conform inventarului descoperit, în a doua jumătate a secolului IX d.Hr., fiind considerat de autorii cercetărilor o necropolă de tip Ciumbrud, în care se manifestă pregnant influenţe vest-slave din zona Moraviei Mari *(Pinter, Boroffka 1999,* 315, fig. 7/7, 321, 328–329; *Pinter, Boroffka 2001,* 331, 335–336).

O analogie apropiată pentru piesa de la Berghin o constituie pandantivul nr. 5 de la Păcuiul lui Soare (fig. 2. *4) (Diaconu, Atanasiu 1969,* 623, fig. 1/2; *Diaconu, Vîlceanu 1972,* 145–146, fig. 58/5). Este un pandantiv discoidal realizat prin turnare (cu ansa turnată şi perforată transversal) decorat pe ambele feţe. Pe faţa principală are un decor de spiţe înscrise într-un chenar circular, în centru având o cruce malteză (adâncită, nu traforată, conform desenului şi descrierii editorilor). Ca şi la Berghin, crucea are în centru şi la colţurile braţelor câte o granulă (semiglobulă), şi are un chenar – contur de sugerează că era încrustată iniţial. Pe faţa dorsală este un decor cu o granulă centrală de la care pleacă o serie de raze *(Diaconu, Vîlceanu 1972,* 146). Iniţial pandantivele discoidale de plumb de la Păcuiul lui Soare au fost datate în secolele X–XI d.Hr. *(Diaconu, Atanasiu 1969,* 624), sau mai strâns, în secolul XI d.Hr. *(Diaconu, Vîlceanu 1972,* 144). Un singur pandantiv, nr. 2 *(Diaconu, Vîlceanu 1972,* 144, fig. 58/2) fiind descoperit în condiţii stratigrafice precise, într-un nivel databil în a doua jumătate a secolului al XI-lea d.Hr. *(Diaconu 1965,* 314).

Un pandantiv descoperit în aşezarea de la Dridu (fig. 2. *5*) prezintă asemănări izbitoare cu piesa de la Păcuiul lui Soare (nr. 5), şi cu piesa de la Berghin în special în privinţa decorului. Este un pandantiv discoidal din plumb, turnat (cu ansa turnată şi perforată transversal) şi decorat pe ambele feţe. Pe cea principală are o cruce de Malta în relief (spaţiile dintre braţele crucii nu sunt ajurate, sunt mult adâncite şi reduse la o membrană metalică subţire), decorată în centru cu o semiglobulă. Braţele crucii sunt decorate cu incizii ce formează registre geometrice neregulate, totul fiind înconjurat de un chenar decorat cu linii oblice incizate. Decorul de pe partea dorsală este realizat în aceeaşi manieră, lipsind conturul crucii *(Zaharia 1967,* 94). Pandantivul se datează, conform contextului arheologic (cele două nivele ale aşezării de la Dridu), între sfârşitul secolului X şi prima jumătate a secolului XI d.Hr. *(Zaharia 1967)*.

În concluzie, această categorie cuprinde două variante asemănătoare. Legătura dintre ele este dată de faptul că sunt pandantive discoidale turnate, cu decor cruciform („crucea de Malta"). Sunt pandantive creştine din plumb (piesele de la Dunăre) sau aliaj de plumb (piesele din Transilvania). Piesa de la Berghin similară ca tehnică de realizare cu piesele transilvănene nedecorate (Ciumbrud, Orăştie) aparţine artizanatului bizantin de la începutul mileniului II prin motivele ornamentale prezente (chenarul decorat cu incizii – motivul „cununei" şi crucea malteză decorată cu cele cinci semiglobule).

CATEGORIA A II-A. PANDANTIVE DISCOIDALE DECORATE CU MOTIVE GEOMETRICE

Pandantivele din această categorie sunt în general de dimensiuni puţin mai mici (cu diametre ce variază de la 1,1 la 1,6 cm) şi sunt decorate pe ambele feţe ca piesele din categoria I de la Dridu şi Păcuiul lui Soare nr. 5 (unele provin din acelaşi atelier). Lipseşte simbolul „crucea de Malta" cu toate că pe unele este prezentă o cruce simplă (cruce greacă) stilizată (semnificaţia creştină a decorului este incertă). Crucea este sugerată prin dispunerea semiglobulelor sau prin incizii pe pandantivele de la Obârşia, jud. Olt (fig. 2. *6, 7) (Toropu, Stoica 1972,* 185–186, fig. 7/1–4) sau pe cele de la Păcuiul lui Soare nr. 1, 2 şi 3 (fig. 2. *8–10) (Diaconu, Vîlceanu 1972,* 144, fig. 58/1, 2, 3). Sunt pandantive (a) discoidale (b) turnate într-un tipar bivalv (fiind decorate pe ambele feţe) (d2), din plumb (c1), cu decor cruciform (e) şi pentru ornamentarea cărora se folosesc motive ca semiglobulele sau chenarul incizat (f). Piesele de la Dridu şi Păcuiul lui Soare nr. 5, decorate cu cruce malteză, fac legătura tipologică între categoriile I şi II, datorită similarităţilor prind funcţionalitatea, forma, metalul şi mai ales tehnica de confecţionare (d2) şi ornamentare (f). Ambele categorii aparţin artizanatului bizantin de la sfârşitul mileniului I şi începutul celui următor (un alt pandantiv descoperit la Păcuiul lui Soare, nr. 6, cu decor pe ambele părţi şi decorat cu cruce în relief cu braţele uşor evazate, are o inscripţie cu 11 litere greceşti – *Dumitriu 2001,* 48, fig. 20/10).

Atrage atenţia piesa de la Isaccea (fig. 2. *12),* cu un diametru de 2,2 cm, ce este publicată ca piesă de plumb, turnată, decorată pe o singură parte cu un motiv geometric în formă de rozetă *(Mănucu-Adameşteanu 1984,* 243, fig. III/23; *Damian 1992,* 310). Într-o sinteză recentă piesa este considerată ca fiind de bronz, ceea ce ar exclude-o din analiza noastră *(Dumitriu 2001,* 48).

Gruparea acestor pandantive în cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare şi descoperirea unor exemplare identice (două piese la Păcuiul lui Soare şi una la Silistra) *(Damian 1992,* 309–310) precum şi a unui tipar pentru turnat pandantive la Canlia (3 km de Păcuiul lui Soare) *(Diaconu 1965,* 314, fig. 4/4; *Diaconu, Vîlceanu 1972,* 146, fig. 59; *Barnea, Ştefănescu 1971,* 306, fig. 104/13), sugerează existenţa în zonă a unor ateliere pentru turnarea acestor piese. Oana Damian optează pentru plasarea atelierului de la Dunărea inferioară la Păcuiul lui Soare *(Damian 1992,* 313). Cartarea analogiilor pentru acest gen de piese de plumb indică o zonă de producere şi utilizare în sudul Dobrogei şi nord-estul Bulgariei (piesele de la Silistra, Tsar Asen, Rujno, Iatrus, Batin, gara Tabačka, Preslav) *(Damian 1992,* 310–311). Pandantive discoidale, dar realizate din alte metale (argint, bronz, cupru, billon) şi cu alte tehnici (ştanţare, filigranare) se întâlnesc în epocă pe spaţii mai largi, pe teritoriile locuite de triburile slavilor estici (Rusia, Polonia) şi în ţările scandinave. Dar aceste pandantive discoidale, oferite uneori ca analogii pentru piesele de plumb bizantine de a Dunărea de Jos, aparţin ca metal, tehnică şi decor altor tradiţii artizanale *(Jurjalina 1961,* 122, 124, fig.1/2–4, 6, 19–21, 24, 27, 28).

Modalităţile în care este ornamentat pandantivul de la Berghin îl introduce în domeniul artizanatului bizantin de la sfârşitul mileniului I şi începutul celui următor. La piesele de la Obârşia, Dridu, Isaccea şi Păcuiul lui Soare nr. 4 şi 5 găsim un chenar ce încadrează câmpul central, chenar decorat cu incizii paralele. Inciziile în formă de unghiuri obtuze grupate în forma unei cununi se regăsesc pe un vas de plumb *(eulogia)* descoperit la Iaşi *(Teodor 1991,* 93). Semiglobulele aranjate în şiruri, cruciform sau ormamentând extremităţile unei cruci malteze se regăsesc în decorul tuturor pandantivelor de la Păcuiul lui Soare, Silistra, Obârşia şi pe tiparul de la Canlia. Decorul se regăseşte şi în spaţiul estic şi nordic pe aşa-zisa „cruce scandinavă" (fig. 2. *13)* (cruce cu braţe egale, cu extremităţile uşor evazate decorate cu trei proeminenţe semiglobulare), un tip de cruce larg răspândit în Rusia, ţările baltice, Karelia, Suedia databile în general în secolele XI–XII *(Jurjalina 1961,* 131, fig. 1/10).

Cele mai timpurii dintre pandantive aparţinând primei categorii par să fie cele de la Orăştie – „Dealul Pemilor" X 8, aparţinând celei de-a doua jumătăţi a secolului al IX-lea, urmate de cele de la Ciumbrud, datate în prima jumătatea a secolului X d.Hr. Piesa de la Dridu poate să dateze din perioada cuprinsă între sfârşitul secolului X şi prima jumătate a secolului XI d.Hr., în timp ce piesa de la Păcuiul lui Soare nr. 5 este încadrată în secolul XI d.Hr. Pentru piesele celei de-a doua categorii, ce provin majoritatea de la Păcuiul lui Soare datarea este indicată, în general, de datarea cetăţii bizantine şi anume pe parcursul secolului XI d.Hr. (doar pentru piesa 4 (fig. 2. *11)* făcându-se precizări suplimentare – a doua jumătate a secolului XI d.Hr.). Piesele din Bulgaria sunt încadrate mai larg în secolele IX–XI, în timp ce piese similare de la Corinth sunt datate mai ales în secolul X d.Hr. *(Damian 1992,* 310–311). Notă discordantă în cadrul categoriei II fac piesele de la Obârşia, a căror datare în secolele VIII–IX d.Hr. apare ca fiind prea timpurie. Luminiţa Dumitriu consideră că prezenţa unor asemenea pandantive în cimitirele de la Obârşia şi Batin 1, ca şi în aşezările de la Dridu şi Iatrus, pledează pentru încadrarea lor cronologică şi în a doua jumătate a secolului IX d.Hr. *(Dumitriu 2001,* 48).

În concluzie, pentru a data pandantivul discoidal cu cruce malteză traforată de la Berghin trebuie să avem în vedere contextul arheologic, forma şi caracteristicile tehnice şi stilistic-compoziţionale. Din datele sumare pe care le avem despre cimitirul inedit de la Berghin se pare totuşi că este datat mai timpuriu decât această categorie de pandantive. În apropiere se află, totuşi, şi un alt cimitir de tip Ciumbrud, cel de la Ghirbom – „Gruiul Măciuliilor" *(Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980,* 151–177; încadrarea acestui cimitir în grupul Alba Iulia – Ciumbrud la *Madgearu 2001,* 192). Sub raportul formei (disc traforat cu cruce malteză) cele mai apropiate analogii sunt cele de la Ciumbrud şi Orăştie – „Dealul Pemilor" X 8, ceea ce ar înclina balanţa spre o datare în a doua jumătate a secolului IX şi prima jumătate a secolului X d.Hr. Credem însă că determinante sunt metalul şi decorul cu semiglobule şi incizii în cunună care introduc piesa de la Berghin în categoria pandantivelor bizantine de la *sfârşitul secolului X şi din secolul al XI-lea d.Hr.* (ca piesele ce sunt mai apropiate tipologic – pandantivele de la Dridu şi Păcuiul lui Soare nr. 5).

Astfel se poate stabili spaţiul artizanal de proveniență al acestui pandantiv descoperit întâmplător la Berghin, precum şi perioada în care asemenea piese au circulat. Probleme interesante ridică prezența lor în mediul central transilvănean unde cel de la Berghin se adaugă celor de la Ciumbrud şi Orăştie „Dealul Pemilor".

Bulgaria de dincolo de Dunăre este atestată prin diverse categorii de surse în secolele IX–X d.Hr (izvoare literare ca *Scriptor Incertus,* George Monahul, Simion Magister, Leo Grammaticus, izvoare france etc. – *Grecu 1950,* 226, 223–236; descoperiri arheologice – cimitire de tip Blandiana A, descoperirile de la Sebeş, Poian, Coşei, Eresteghin etc. – *Horedt 1958,* 112–137; *Rusu 1971,* 722–723). După înfrângerea avarilor de către Imperiul carolingian hanul bulgar Krum cucereşte teritoriul avar de la est de Tisa. Astfel se deschide epoca stăpânirii primului ţarat bulgar la nordul Dunării în secolele IX–X *(Grecu 1950,* 223–236). După anul 865 d.Hr., moment care înseamnă botezarea ţarului Boris şi creştinarea Bulgariei *(Velichi 1973,* 68–69), credința creştină se răspândeşte şi în această Bulgarie de la nordul Dunării, aşa cum ar indica terminologia religioasă de origine slavă (din bulgara secolelor IX–XI d.Hr.) din limba română. La sfârşitul secolului X d.Hr., în contextul conflictului cu cneazul rus Sviatoslav, împăratul bizantin Ioan Tzimiskes cucereşte oraşele bulgare Preslav şi Pliska, iar apoi asediază şi cucereşte Dristra, unde se refugiase Sviatoslav. Imperiul îşi întinde stăpânirea asupra teritoriilor fostelor provincii Moesia Secunda şi Scythia Minor, revenind în Dobrogea în vechile fortificaţii – Dinogetia (Garvăn) şi Aegyssus (Tulcea), sau construind altele noi – Nufăru, Păcuiul lui Soare. Se crează la Dunărea de Jos tema Dorostolon şi există un *strategos* al „Mesopotamiei vestice" (menţionat de Taktikon Scorialensis), ultima provincie fiind de localizat în Dobrogea şi nu în regiunea nord-danubiană, unde stăpânirea bizantină se limitează probabil doar la câteva capete de pod *(Madgearu 1999–2000,* 5–23; *Velichi 1973,* 70).

Căderea primului ţarat bulgar sub stăpânire bizantină (972/1018–1187 d.Hr.) înseamnă, totodată, şi ieşirea zonei transilvănene de sub influenţă bulgară, fără să însemne câtuşi de puţin extinderea stăpânirii bizantine în fosta Bulgarie de la nordul Dunării (contra *Rusu 1971,* 723, care consideră cetatea de la Moldoveneşti, amforele şi ceramica smălţuită de acolo dovezi ale prezenţei bizantine).

Implicarea autorităţilor politice şi ecleziastice bizantine, în secolul X, în spaţiul locuit şi controlat de maghiari se concretizează în misiunea monahului Hierotheos, numit „episcop al Turciei", probabil într-o zonă situată la vărsarea Mureşului în Tisa, şi nu în Transilvania *(Madgearu 1994,* 147–154). Pătrunderea unor piese cu simbolistică creştină în Banat şi Transilvania în secolul XI se datorează influenţelor dinspre Ungaria creştină, care pătrunde în acest spaţiu transilvănean rămas, după căderea Bulgariei la sfârşitul secolului X, în afara intereselor politice ale Bizanţului (pentru pătrunderea maghiarilor în sec. XI în Transilvania şi faza timpurie a culturii Bijelo Brdo – *Horedt 1986,* 111–119, fig. 48, 65). Pandantivul creştin de la Berghin a putut ajunge aici şi datorită influenţei spirituale exercitată de Bizanţ în teritoriile nord-dunărene ale Bulgariei recent cucerite la sfârşitul secolului X şi începutul secolului XI *(Zugravu 1997,* 456 – materialele creştine apar după revenirea Bizanţului la Dunăre; pe seama

misionarismului bizantin este pusă şi prezenţa unui engolpion la Dăbâca, datat în a doua jumătate a secolului X şi prima jumătate a secolului X – *Gudea, Cosma 1998*, 283).

Tabel 1

Pandantive	a	b	c 1	2	d 1	2	e 1	2	f 1	2	datare (secolul)
Berghin	x	x	x		x		x		x	x	sf. X–înc.XI
Ciumbrud (2)	x	x		x	x		x				înc. X
Orăştie	x	x		x	x		x				sf. IX
Păcuiul lui Soare nr. 5	x	x	x			x		x	x	x	XI
Dridu	x	x	x			x		x		x	sf. X–înc. XI
Păcuiul lui Soare nr. 6	x	x	x			x		x	x	x	XI
Obârşia (2)	x	x	x			x	?		x	x	VIII–IX
Păcuiul lui Soare nr. 1	x	x	x			x	?		x		XI
Păcuiul lui Soare nr. 2	x	x	x			x	?		x		XI
Păcuiul lui Soare nr. 3	x	x	x			x	?		x		XI
Păcuiul lui Soare nr. 4, Silistra	x	x	x			x			x	x	XI
Isaccea	x	x	x		x					x	XI

a. funcţionalitate (pandantiv);
b. formă (discoidală);
c. metal (1. plumb, 2. aliaj plumb);
d. tehnică turnare/decor (1. monovalv/decor pe o singură faţă; 2. bivalv/decor pe ambele feţe);
e. simbolistică creştină (1. cruce malteză traforată; 2. cruce malteză în relief);
f. motive ornamentale (1. semiglobule; 2. chenar incizat).

ABREVIERI ŞI BIBLIOGRAFE

Aldea, Stoicovici, – I.Al. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, *Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghirbom (comuna Berghin, jud. Alba)*, în *Apulum*, XVIII, 1980, 151–177.

Barnea, Ştefănescu 1971 – I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei. III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971.

Civilizaţia 2002 – *Civilizaţia medievală timpurie din Transilvania: rit şi ritual funerar în secolele IX-XI*, Alba Iulia, 2002 (ed. H. Ciugudean, A. Dragotă).

Cronica 1994 – *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994, Cluj-Napoca, 11–14 mai 1995*, s.v. Berghin (Mihai Blăjan).

Damian 1992 – Oana Damian, *Despre un atelier pentru confecționat piese din plumb de la Păcuiul lui Soare*, în *Pontica*, XXV, 1992, 309–321.

Dankanits, Ferenczi 1959 – O. Dankanits, I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud (r. Aiud, reg. Cluj)*, în *MCA*, VI, 1969, 605–615.

Diaconu 1965 – P. Diaconu, *Parures du XIe siècle découvertes àPăcuiul lui Soare*, în *Dacia N. S.*, XI, 1965, 307–323.

Diaconu, Atanasiu 1969 – P. Diaconu, A. Atanasiu, *Două pandantive circularede plumb de la Păcuiul lui Soare*, în *SCIV*, 20, 1969, 4, 623–624.

Diaconu, Vîlceanu 1972 – P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetateabizantină*, I, București, 1972.

Dumitriu 2001 – Luminița Dumitriu, *Das mittelalterliche Schmuck desunteren Donaugebietes im 11.–15. Jahrhundert*, Bukarest, 2001.

Enciclopedia 1994 – *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, I, București, 1994, *s. v. Berghin*, 176 (I. Glodariu).

Grecu 1950 – A. Grecu (P. P. Panaitescu), *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX–X-lea*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, I, 1950, iulie–decembrie, 223-236.

Gudea, Cosma 1998 – N. Gudea, C. Cosma, *Crucea – relicvar descoperită la Dăbâca. Considerații privind tipologia și cronologia crucilor – relicvar bizantine din bronz, cu figuri în relief, descoperite pe teritoriul României*, în *EN*, VIII, 1998, 273–303.

Horedt 1958 – K. Horedt, *„Zeligrad"–Blindiana. Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens im 9.–10. Jahrhundert*, în *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958, 112–137.

Horedt 1986 – K. Horedt, *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, *Antiquitas*, 3. 4., Bonn, 1986.

Hrubý 1955 – V. Hrubý, *Fondation de l'église au cimetière slave ancien au lieu-dit „Na valách" à Staré Město (rezumat)*, în *Památky Archeologické*, XLVI, 1955, 2, 303–306.

Jurjalina 1961 – N. P. Jurjalina, *Drevnerusskie priveski-amuletî i ihdatirovka*, în *SA*, 2, 1961, 122–149.

Madgearu 1994 – Al. Madgearu, *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuții la istoria Transilvaniei și Ungariei în secolul al X-lea*, în *Revista Istorică*, 5, 1994, 1, 147–154.

Madgearu 1999-2000 – Al. Madgearu, *The Restoration of the Byzantine Rule on the Danube*, în *RÉSEE*, XXXVII, 1999-2000, 1-4, 5-23.

Madgearu 2001 – Al Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001.

Mănucu-Adameșteanu 1984 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Descoperiri mărunte de la Isaccea (sec. X–XIV)*, în *Peuce*, IX, 1984, 237–255.

Pinter, Boroffka 1999 – Z.-K. Pinter, N.G.O. Boroffka, *Neue mittelalteriche Gräber der Ciumbrud Gruppe aus Broos/Orăștie, Fundstelle Böhmerberg/Dealul Pemilor X 8*, în *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Rahden, 1999, 313–330.

Pinter, Boroffka 1999 – Z.-K. Pinter, N.G.O. Boroffka, *Necropola de tip Ciumbrud de la Orăștie – „Dealul Pemilor", Punct X 8*, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, 319–346.

Poulík 1955 – J. Poulík, *Die Entdeckung der zweiten Kirche in Staré Město (Altstadt) in Süd-Ostmähren (rezumat)*, în *Památky Archeologické*, XLVI, 1955, 2, 350–351.

Repertoriul Alba 1995 – *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba Iulia, 1995, *s. v. Berghin*, 54–56.

Rusu 1971 – M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI–X)*, în *Apulum*, IX, 1971, 713–730.

Stoia 1978 – Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1977)*, în *Dacia N. S.*, XXII, 1978, 349–362.

Stoia 1979 – Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1978)*, în *Dacia N. S.*, XXIII, 1979, 354–370.

Teodor 1991 – D.Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991.

Toropu, Stoica 1972 – O. Toropu, O. Stoica, *La nécropole préféudale d'Obîrșia–Olt (Note préliminaire)*, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, 163–188.

Velichi 1973 – C.N. Velichi, *Statul bulgar de la înființarea sa și până la căderea sub stăpânirea otomană (681–1396)*, în *Studii și articole de istorie*, XXIII, 1973, 65–75.

Zaharia 1967 – Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

Zugravu 1997 – N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

UN PENDENTIF BYZANTIN DE BERGHIN, DÉP. D'ALBA

(Résumé)

Dans cette étude il s'agit d'un pendentif byzantin en plomb coulé decouverte en Transylvanie, sur le territoire de la localité Berghin, département d'Alba. Avec l'aide des analogies tipologiques nous avons essayer d'encadrer cronologiquement cette pièce et d'établir l'éspace de provenance. Nous avons opté pour l'origine bizantine et, en ce qui concerne la datation, pour l'onzième siècle apr. J.-C.